TRANSLATED COPY

(इंग्रजीत टंकलिखित केलेल्या न्याय-निर्णयाचा मराठी अनुवाद)

[2019] 12 एस.सी.आर. 390

ज्योझ पावलो कुतिन्हो

वि.

मारिया लुईझा वालेन्तिना परेरा आणि एएनआर.

(सिव्हिल अपील क्र. 2010 ची 7378)

13 सप्टेंबर, 2019

[दीपक गुप्ता आणि अनिरुद्ध बोस, जेजे]

पोर्तुगीज नागरी संहिता, 1867:

पोर्तुगीज नागरी संहिता, हा विदेशी कायदा असल्यास– या संहितेला, खाजगी आंतरराष्ट्रीय कायद्याची तत्वे लागू होणे-अभिनिर्धारणः

पोर्तुगीज कायदा, ज्याचे मूळ विदेशी असू शकते, तो भारतीय कायद्यांचा भाग बनला- तो भारतीय कायदा आहे आणि तो आता विदेशी कायदा राहिलेला नाही– गोवा हा भारताचा प्रदेश आहे, गोव्यातील सर्व अधिवासी भारताचे नागरिक आहेत– पोर्तुगीज नागरी संहिता केवळ गोवा, दमण आणि दीव (प्रशासन) अध्यादेश, 1962 आणि गोवा, दमण आणि दीव (प्रशासन) अधिनियम, 1962 यांच्या बाबतीतच लागू होते- अशा प्रकारे, पोर्तुगीज नागरी संहिता ही भारतीय कायदा आहे आणि खाजगी आंतरराष्ट्रीय कायद्याची तत्वे लागू होत नाहीत- गोवा, दमण आणि दीव (प्रशासन) अधिनियम, 1962.

गोव्यातील अधिवासाची गोव्याबाहेर असलेली मालमत्ता, जर संहिताद्वारे, किंवा भारतीय वारसाहक्क कायदा किंवा वैयक्तिक कायदे, यांद्वारे संचालित केली जाते, जसे देशाच्या इतर भागामध्ये लागू होते- अभिनिर्धारणः गोव्याची अधिवासी व्यक्ती , जी मुंबई किंवा भारताच्या इतर भागामध्ये राहणे सुरू करते, तिला पोर्तुगीज मानले जाऊ शकत नाही आणि ती विदेशात राहते असे म्हणता येणार नाही- ही व्यक्ती गोव्याबाहेर, तिचा देश असलेल्या भारतात राहणारी, गोव्याची व्यक्ती आहे– पोर्तुगीज नागरी संहिताही विशेष अधिनियम असल्याने, केवळ गोव्याच्या अधिवाश्यांनाच लागू होतो, तो सर्व मालमत्तांच्या बाबतीत, ते गोव्यात किंवा गोव्याबाहेर भारतात कुठेही राहत असले तरी, गोव्याच्या अधिवाश्यांनाच लागू होते आणि गोव्याच्या अशा रहिवाश्यांना भारतीय वारसाहक्क अधिनियमाचे कलम 5 किंवा वारसाहक्क कायदे लागू होणार नाहीत-भारतीय वारसाहक्क अधिनियम, 1925.

वडिलांनी केलेल्या इच्छापत्राच्या संदर्भात गोवा येथील मुंबई उच्च न्यायालयाद्वारे संप्रमाण (प्रमाणन) मंजूर करणे- वारसाहक्क कायद्यांच्या,प्रभावाखाली

-अभिनिर्धारण: संप्रमाणन न्यायालयाचे अधिकारक्षेत्र केवळ ते मृत्युपत्र खरे आहे की नाही याचा निर्णय घेण्याइतपतच मर्यादित आहे– संप्रमाणन मंजूर करण्याने मयताच्या कायदेशीर वारसांच्या वारसाहक्कांवर कोणत्याच प्रकारे परिणाम होणार नाही– गोव्यात लागू होणारी पोर्तुगीज नागरी संहिता, 1867, गोव्याबाहेर, भारताच्या कोणत्याही भागात राहणाऱ्या गोव्यातील अधिवाश्याच्या मालमत्तांच्या संदर्भातही वारसाहक्क आणि वारश्यांची व्यवस्था पाहील.

संविधींची व्याख्याः चे तत्व- अभिनिर्धारणः जेव्हा सामान्य कायदा आणि विशेष कायदा यांच्यामध्ये वाद असतो तेव्हा विशेष कायदा अंमलात राहील- हे तत्व अतिरिक्तपणे स्थानिक कायदा असलेल्या विशेष कायद्याला अधिक प्रभावीपणे लागू होईल- तो लॅटीन मॅक्झीम generalia specialibus non derogant वर आधारित आहे, म्हणजेच, सामान्य कायदा विशेष कायद्याला प्राप्त होतो, त्यांनी त्याच क्षेत्रामध्ये त्याच विषयावर प्रचालन केले पाहिजे.

अपील दाखल करताना, न्यायालय

अभिनिर्धारण: 1.1 ही नागरी संहिता पोर्तुगीज वंशाची संहिता असू शकते, पण गोवा, दमण आणि दीवच्या स्वातंत्र्यानंतर आणि जोडणीनंतर अध्यादेशाद्वारे आणि त्यानंतर अधिनियमाद्वारे गोव्याच्या अधिवाश्यांसाठी ही संहिता लागू झाली. त्यामुळे, भारतीय संसदेच्या अधिनियमाद्वारे गोवा, दमण आणि दीवमध्ये या नागरी संहितेची अंमलबजावणी केली जात आहे आणि त्यामुळे, तो भारतीय कायदा ठरतो. [परिच्छेद 14] [402-ई-एफ]

1.2 जोपर्यंत जुने कायदे चालू ठेवण्याचा प्रश्न आहे, नवीन राजवट जुन्या कायद्यांचे अनुसरण करण्यास बांधील नाही. तिला जुन्या कायद्यांचा पुर्णपणे किंवा भागांमध्ये अवलंब करण्याचे स्वातंत्र्य आहे. ती जुने कायदे पुर्णपणे नाकारू शकते आणि नव्या राजवटीच्या इतर प्रदेशांमध्ये लागू असणाऱ्या कायद्यांचा अंगिकार करू शकते. कायदे लागू करण्यासंबंधात कोणती कृती करावी आणि कोणता कायदा कोणत्या दिनांकापासून लागू करायचा हे सर्वस्वी नव्या राजवटीकडे असते. सध्याच्या प्रकरणाच्या बाबतीत, प्रथम राष्ट्रपतींनी अध्यादेशाद्वारे आणि नंतर संसदेने अधिनियमाद्वारे ठराव घेतला आहे की, गोवा, दमण आणि दीव या प्रदेशांना त्यांच्या मुक्तीपुर्वी लागू असलेले ठराविक कायदे, ज्यांना पुर्वीचे पोर्तुगीज कायदे म्हणता येईल, ते या प्रदेशांमध्ये चालू राहतील. तथापि, हेही स्पष्ट करण्यात आले होते की, सक्षम विधानमंडळ किंवा इतर सक्षम प्राधिकरणाद्वारे या कायद्यांमध्ये सुधारणा करेपर्यंत किंवा ते रद्द करेपर्यंतच हे कायदे चालू राहतील. अशा प्रकारे हे कायदे भारत सरकारने मान्यता दिल्याशिवाय लागू झाले झाले नसते आणि भारताच्या संसदेच्या अधिनियमामुळे पोर्तुगीज नागरी संहिता गोव्यात लागू राहिली. त्यामुळे, पोर्तुगीज कायदा जरी विदेशी कायदा असला तरीही भारतीय कायद्याचा भाग बनला, आणि, तात्पर्यार्थाने, तो भारतीय कायदा बनला आहे. तो आता विदेशी कायदा राहिलेला नाही. गोवा हा भारताचा प्रदेश आहे; गोव्याचे सर्व अधिवासी भारताचे नागरिक आहेत; पोर्तुगीज नागरी संहिता फक्त अध्यादेश आणि अधिनियमामुळे लागू झालेली आहे. त्यामुळे, हे अगदी स्पष्ट होते की, ती संहिताही भारतीय कायदा आहे आणि खाजगी आंतरराष्ट्रीय कायद्याची तत्वे या प्रकरणाला लागू होत नाहीत. [परि.17, 18] [406-बी-एफ]

2.1 भारताच्या संसदेने पूर्वीची पोर्तुगीज नागरी संहिता गोवा राज्यामध्ये लागू केली आहे. सध्याच्या प्रकरणाच्या तथ्यांना कलम 24 लागू होत नाही. नव्या परिस्थितीमध्ये जेव्हा एखादा कायदा अंगिकारला केला जातो किंवा लागू केला जातो, तेव्हा तो त्या संदर्भानुसार वाचावा लागतो. कलम 24 गोव्याच्या प्रदेशांचे स्वातंत्र्योत्तर संलग्नीकरण आणि त्यांचे भारताचा अंतर्निहित भाग बनणे या संदर्भात वाचले पाहिजे. तिथे गोव्याचे नागरिक नाहीत; तिथे गोव्याचे अधिवासी असू शकतात, ते सर्व भारताचे नागरिक आहेत. कलम 19 अंतर्गत, भारताचे नागरिक म्हणून, ते देशाच्या कोणत्याही भागात फिरण्यास, स्थानिक कायदे आणि मर्यादांचे पालन करून तिथे राहण्यास आणि मालमत्ता खरेदी करण्यास मोकळे आहेत. त्यामुळे, मुंबईमध्ये किंवा भारताच्या इतर कोणत्याही भागात राहणे सुरू करणाऱ्या, गोव्याच्या अधिवाश्याला, कोणत्याच प्रकारे पोर्तुगीज म्हणता येणार नाही आणि तो विदेशात राहतो असेही म्हणता येणार नाही. भारतात राहणाऱ्या भारतीय नागरिकांना, विदेशात राहतात असे म्हणता येणार नाही. ही व्यक्ती केवळ गोव्याची अधिवासी असून, गोव्याबाहेरील, त्याचा देश असलेल्या भारतात राहते. त्यामुळे कलम 24 लागू होत नाही. [परिच्छेद 22] [407-जी; 408-सी-ई]

2.2 संहिता लागू होते या बाबतीत पक्षकारांचे एकमत आहे. कलम 1737 च्या वाचनामध्ये असे स्पष्ट होते की, मयताच्या वारश्यामध्ये मयताच्या सर्व मालमत्ता, हक्क आणि दायित्वांचा समावेश होतो. केवळ अपवाद म्हणजे, संपूर्णतः वैयक्तिक किंवा ज्या मयताने स्वतः किंवा कायद्याने वगळल्या आहेत अशा मालमत्ता. कलम 1766 च्या तरतुदीनुसार, एखादी विवाहित व्यक्ती कायदेशीर प्रभाव नसताना, त्या व्यक्तीला देण्यात आलेल्या मालमत्ता सोडून, जोडप्याच्या ठराविक किंवा विशिष्ट मालमत्तांची विक्री करू शकत नाही. या कलमाचा आधार हा आहे की, दोन्ही जोडीदार, जोडप्याच्या लग्नाच्या आधी किंवा नंतर अधिग्रहित केलेल्या संपूर्ण मालमत्तेचे समान मालक असतात. म्हणून, दुसऱ्या जोडीदाराच्या संमतीशिवाय मालमत्तेचा एखादा भाग विकणे हे कायद्याच्या दृष्टीने रद्दबातल ठरते. [परि.23-24] [408-ई-एच; 409-बी-सी]

2.3 बहुतेक प्रकरणांमध्ये, वैधता अर्धी असेल. नागरी संहिता हा भारतीय कायदा आहे आणि सर्व हेतू आणि उद्देशांसाठी गोव्याचे अधिवासी हे भारताचे नागरिक आहेत, असा एकदा निष्कर्ष निघाला की, वारसा हक्काच्या बाबतीत, नागरी संहिता केवळ गोव्याच्या प्रदेशातील मालमत्तांच्या बाबतीतच लागू होईल असे म्हणणे न्याय्य होणार नाही. [परि. 25] [409-ई-एफ]

2.4 वारसाहक्क सर्वसाधारणपणे वैयक्तिक कायदे आणि जिथे गोव्यात आहेत त्याप्रकारचा एकसमान नागरी संहिता आहे तिथे नागरी संहितेद्वारे संचालित केले जातात. एकदा कलम 24 विचारात घेतले नाही की, मग सर्वमालमत्ता मग त्या गोव्यात असो किंवा गोव्याबाहेर असो, त्या गोव्याच्या नागरी संहितेद्वारेच नियंत्रित केल्या पाहिजेत हे स्पष्टच आहे. थोडक्यात सांगायचे झाल्यास, तसे न झाल्यास त्याचे परिणाम भयावह ठरू शकतात. उत्तराधिकाराची शाश्वती राहणार नाही. वारसा हक्काच्या कायद्याचा अंगभूत भाग असलेल्या वैधतेचे निर्धारण करणे अक्षरशः अशक्य होईल. गोवा राज्याबाहेर मालमत्ता खरेदी करून पती-पत्नीचा 50 टक्के मालमत्तेचे हक्क सहज संपुष्टात येऊ शकतात. गोव्याच्या हिंदू अधिवासीच्या बाबतीत आणखी गुंतागुंत निर्माण होईल, कारण जर एकल न्यायाधीशाचा निर्णय आणि प्रतिवादींचे युक्तिवाद ग्राह्य धरले गेले, तर गोव्यातील मालमत्तांसाठी दिवाणी कायदा लागू

होईल, परंतु गोव्याच्या प्रदेशाबाहेरील मालमत्तांसाठी हिंदू उत्तराधिकार कायदा लागू होईल. त्याचप्रमाणे गोवा राज्यातील मुस्लिमांसाठी नागरी कायदा लागू होईल आणि गोव्याबाहेर मुस्लिम पर्सनल लॉ (शरीयत) अनुप्रयोग कायदा,1937 लागू होईल. यामुळे वारसाहक्काबाबत अनेक अनावश्यक वाद आणि संपूर्ण अनिश्चितता निर्माण होईल. [परिच्छेद 26] [409-जी-एच; 410-ए-बी]

2.5 उत्तराधिकारामध्ये एकात्मता असणे आवश्यक आहे. पोर्तुगीज कायदा हा रोमन कायद्याच्या हेरेडिटास अर्थात मृत व्यक्तीच्या संपूर्ण कायदेशीर स्थितीसाठी वारसा या संकल्पनेवर आधारित आहे. जरी असे मानले जाते की, हा भारतीय कायदा आहे, परंतु, तो पोर्तुगीज वंशाचा कायदा असल्याने, त्या कायद्याचा हेतू काय आहे हे पाहण्यासाठी, निष्कर्षावर येण्यासाठी कायदा ज्या पद्धतीने लागू झाला आहे, त्यावरून मार्गदर्शन घ्यावे लागेल. त्यामुळे, वारसा वादात असलेल्या व्यक्तीच्या सर्व मालमत्तांची गणना करून एक मोठे एकक म्हणून विचारात घेणे आवश्यक आहे आणि त्यानंतर उत्तराधिकाराचे नियम लागू होतील. [परि.27] [410-सी, जी]

2.6 भारतीय उत्तराधिकार कायदा, हिंदू उत्तराधिकार कायदा, मुस्लिम वैयक्तिक कायदा (शरीयत) अनुप्रयोग कायदा, 1937, इ. आणि वारसा कायद्यांबाबत पोर्तुगीज नागरी संहिता यांच्यामध्ये वाद आहे, परंतु हा संघर्ष सोडवावा लागेल. गोवा स्वतंत्र झाल्यानंतर, भारतीय संसदेने पोर्तुगीज नागरी संहिता स्वीकारून हे मान्य केले आहे की, गोव्यातील अधिवासांना त्या संहिते अंतर्गत येणाऱ्या आणि लागू केलेल्या विशेषत: अंतर्भूत कायद्यांमधील बाबींच्या संदर्भात त्या कायद्याद्वारे नियंत्रित केले जायचे होते. भारतीय संसदेने सर्व पोर्तुगीज कायदे लागू केले नाहीत, परंतु जे कायदे लागू केले गेले ते पूर्ण ताकदीने लागू होतील. गोवा, दमण आणि दीव (प्रशासन) कायदा, 1962 हा केवळ गोव्याच्या अधिवासाशी संबंधित एक विशेष कायदा आहे. पोर्तुगीज नागरी संहिता लागू करणारा हा विशेष कायदा भारतीय उत्तराधिकार कायदा, हिंदू उत्तराधिकार कायदा, 1956, मुस्लिम वैयक्तिक कायदा (शरीयत) अनुप्रयोग कायदा, 1937 आणि इतर कायदे या उत्तराधिकाराच्या सामान्य कायद्यांमधून तयार केलेला अपवाद आहे. [परिच्छेद 28] [410-एच; 411-ए-सी]

2.7 वैधानिक व्याख्येचा एक व्यवस्थित सिद्धान्त असा आहे की, जेव्हा सामान्य कायदा आणि विशेष कायदा यांच्यात संघर्ष असेल, तेव्हा विशेष कायदा प्रचलित असेल. हे तत्त्व विशेष कायद्यासाठी अधिक ताकदीने लागू होईल जो अतिरिक्तपणे एक स्थानिक कायदा देखील आहे. हे न्यायिक तत्त्व लॅटिन मॅक्झिम *जनरलिया स्पेशॅलिबस नॉन डिरॉगंट* वर आधारित आहे, म्हणजे, समान विषयावर समान क्षेत्रात कार्य करत असल्यास सामान्य कायदा विशेष कायद्याला प्राप्त होतो. [परिच्छेद29] (411-डी]

2.8 उत्तराधिकाराच्या बाबतीत, पोर्तुगीज नागरी संहिता, एक विशेष कायदा आणि स्थानिक कायदा असा दोन्हीही आहे. हे विशेष आणि स्थानिक आहे कारण ते केवळ गोव्याच्या अधिवासांसाठी उत्तराधिकाराच्या कायद्यांशी संबंधित आहे. विशेष कायदा असलेला पोर्तुगीज

नागरी संहिता, जो केवळ गोव्याच्या अधिवासांनाच लागू आहे, तो गोव्याच्या अधिवासांना, त्यांच्या भारतात कुठेही असलेल्या म्हणजे गोव्यातील किंवा गोव्याबाहेरील सर्व मालमत्तांच्या संदर्भात लागू होईल, आणि अशा गोव्याच्या अधिवासांना भारतीय उत्तराधिकार कायद्याचे कलम 5 किंवा उत्तराधिकाराचे कायदे लागू होणार नाहीत. [परिच्छेद 30-31] [412-ए-बी; डी-ई]

3.1 प्रोबेट मंजूर करण्याचा आदेश कोणत्याही बाजूने सादर केला गेला नाही तरीही सर्व बाजूंनी प्रोबेट मंजूर झाला होता आणि अपीलकर्त्यांना प्रोबेट प्रकरणाची नोटीस गेली होती. वारसा कायद्यावर प्रोबेट देण्याच्या परिणामाच्या संदर्भात, प्रोबेट मंजूर झाला होता असे गृहीत धरून, प्रोबेटचा वारसा हक्काशी काहीही संबंध नाही. मृत्युपत्र खरे आहे की नाही हे ठरवण्यासाठी प्रोबेट कोर्टाचे अधिकारक्षेत्र मर्यादित आहे. मृत्युपत्र अस्सल असू शकते, परंतु प्रोबेट मंजूर करण्याचा अर्थ असा नाही, की मृत्युपत्र वारसाहक्क कायद्याचे उल्लंघन करत असले तरीही ते वैध आहे. वैधता हा वारसांचा जन्मजात हक्क आहे. जेव्हा पती-पत्नी दोन्ही जिवंत असतात, तेव्हा त्यांच्याकडे अर्ध्या संपत्तीची मालकी असते. नुसत्या प्रोबेट मंजूर होण्याचा अर्थ असा नाही, की पती त्याच्या नावावर निम्म्याहून अधिक मालमत्ता असली तरीही ती काढून घेऊ शकतो. जेएमपीने केलेल्या मृत्युपत्राच्या संदर्भात मुंबई उच्च न्यायालयाने प्रोबेट मंजूर केल्याने मृतांच्या सर्व कायदेशीर वारसांच्या वारसा हक्कांवर कोणत्याही प्रकारे परिणाम झाला नाही. [परि. 32- 33] [412-एफ-एच; 413-ए, ई]

3.2 गोवा राज्यात लागू असलेली पोर्तुगीज नागरी संहिता, 1867, गोव्याबाहेर, भारतात कोठेही असलेल्या गोव्याच्या अधिवासाच्या मालमत्तेच्या संदर्भात उत्तराधिकार आणि वारसा हक्क नियंत्रित करेल. [परि. 34] [413-एफ]

4. मुंबई येथीलस्वर्गीय जेएमपीच्या मालमत्तेचा सर्व हेतू आणि कारणांसाठी गोव्यातील इन्व्हेंटरी कार्यवाहींमधील मालमत्तांच्या यादीमध्ये समावेश केला जाणार आहे. उच्च न्यायालयाच्या एकल न्यायाधीशाचा निर्णय बाजूला ठेवला जात आहे आणि इन्व्हेंटरी प्रोसिडिंग्जमधील कोमार्का न्यायाधीशांच्या न्यायालयाचा आदेश पुनर्संचयित केला जात आहे. [परि.351 [413-जी; 414-अ]

ए.पी. फर्नांडिस वि. ऍनेट ब्लंट फिंच आणि इतर 2015 (6) एम.एच.एल.जे. 717; पेमा चिबर वि. भारत सरकार आणि इतर. ए.आय.आर.1966 एस.सी.442 : [1966] एस.सी.आर.357; विनोदकुमार शांतीलाल गोसालिया वि. गंगाधर नरसिंगदास अग्रवाल (1981) 4 एस.सी.सी. 226 : [1982] 1 एस.सी.आर. 392; मोहम्मद अहमद खान वि. शाह बानो (1985) 2 एस.सी.सी.556 : [1985] 3 एस.सी.आर. 844; सरला मुदगल आणि इतर वि.भारत सरकार आणि इतर (1995) 3 एस.सी.सी. 635 : [1995] 1 पुरवणी एस.सी.आर. 250; आर.एस.रघुनाथ विरुद्ध कर्नाटक राज्य आणि इतर (1992) 1 एस.सी.सी. 335 [1991] 1 पुरवणी एस.सी.आर. 387; कमर्शियल

टॅक्स ऑफिसर, राजस्थान वि. बिनानी सिमेंट्स लि. आणि इतर (2014) 8 एस.सी.सी. 319 : [2014] 3 एस.सी.आर. 1; आत्मा राम प्रॉपर्टीज प्रा. लि. वि. ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी लिमिटेड. (2018) 2 एस.सी.सी. 27: [2017] 12 एस.सी.आर. 1044 ; जस्टिनियानो ऑगस्टो डी पिएदादबार्रेटो आणि इतर. वि. आंतोनियो व्हिन्सेंट दा फोन्सेका आणि इतर (1979) 3 एस.सी.सी. 47: [1979] 3 एस.सी.आर. 494; कृष्ण कुमार बिर्ला वि. राजेंद्र सिंह लोढा (2008) 4 एस.सी.सी. 300 [2008] 5 एस.सी.आर. 640 –ला संदर्भित.

उत्तराधिकार नागरी कायद्याचे तुलनात्मक विश्लेषण, **विलानोवा कायदा पुनरावलोकन खंड.** 11, अंक 2 –ला संदर्भित.

केस कायदा संदर्भ

2015 (6) एम.एच.एल.जे. 717	ला संदर्भित	परि. 9
[1966] एस.सी.आर.357	ला संदर्भित	परि. 15
[1982] 1 एस.सी.आर.392	ला संदर्भित	परि. 16
[1985] 3 एससीआर 844	ला संदर्भित	परि. 20
[1995] पुरवणी एस.सी.आर. 250	ला संदर्भित	परि. 20
[1991] 1 पुरवणी एस.सी.आर. 387	ला संदर्भित	परि.29
[2014] 3 एस.सी.आर. 1	ला संदर्भित	परि.29
[2017] 12 एस.सी.आर. 1044	ला संदर्भित	परि. 29
[1979] 3 एससीआर 494	ला संदर्भित	परि. 30
[2008] 5 एससीआर 640	ला संदर्भित	परि. 33

नागरी अपील अधिकार क्षेत्र: 2010 चे दिवाणी अपील क्रमांक 7378.

2000 च्या आदेश क्रमांक 12 मधील अपीलमध्ये, पणजी, गोवा येथील उच्च न्यायालयाच्या दिनांक 08.08.2008 च्या निकाल आणि आदेशातून.

देवदत्त कामत, वरिष्ठ वकील, राजेश इनामदार, आदित्य भट, जावेदूर रहमान, अश्विन जी. राज, रौफ रहीम, अपीलकर्त्यासाठी वकील.

यशराज सिंग देवरा, कु. सोनल मशंकर, श्याम अग्रवाल, मे. मित्तर ॲण्ड मित्तर कं., प्रतिवाद्यांसाठी वकील.

यांनी न्यायालयाचा निकाल दिला

दीपक गुप्ता, जे.

1. "भारतात गोव्याबाहेर वसलेल्या गोव्याच्या मालमत्तेचा उत्तराधिकार गोवा राज्यात लागू असलेल्या पोर्तुगीज नागरी संहिता, 1867 किंवा भारतीय उत्तराधिकार कायदा, 1925 द्वारे शासित केला जाईल का" हा अपीलमधील निर्णयासाठी उद्भवणारा प्रश्न आहे.

2. ज्योकीम मारियानो परेरा (जेएमपी) यांना तीन मुली होत्या, त्या म्हणजे, (1) मारिया लुइझा व्हॅलेंटिना परेरा (एम.एल), प्रतिवादी क्रमांक 1 (2) व्हर्जिनिया परेरा आणि (3) मारिया ऑगस्टा अँटोनिटा परेरा फर्नांडीस. त्याला क्लॉडिना लासेर्डा परेरा नावाची पत्नी देखील होती. तो मुंबईमध्ये राहत होता आणि 1955 मध्ये त्याने मुंबईमध्ये एक मालमत्ता खरेदी केली होती. 06.05.1957 रोजी त्याने ही मुंबईतील मालमत्ता त्याची सर्वात धाकटी मुलगी, मारिया लुईझा व्हॅलेंटीना परेरा, प्रतिवादी क्रमांक 1 हिला दिली. त्याने त्याच्या इतर दोन मुलींना प्रत्येकी रु. 3000/- दिले. तो जिवंत असताना दि. 31.10.1960 रोजी त्याच्या पत्नीचे निधन झाले. जे.एम.पी. दि. 02.08.1967 रोजी मरण पावला. दिनांक 06.05.1957 च्या मृत्युपत्राचा प्रोबेट दि. 12.09.1980 रोजी गोवा येथील मुंबई उच्च न्यायालयाने मंजूर केला होता. इतर दोन्ही मुलींना प्रोबेट कार्यवाहीची नोटीस बजावण्यात आली होती.

3. दि. 19.12.1961 रोजी गोवा पोर्तुगीज राजवटीतून मुक्त झाला. गोवा, दमण आणि दीव (प्रशासन) अध्यादेश हा 05.03.1962 रोजी जारी करण्यात आला आणि त्यानंतर गोवा, दमण आणि दीव (प्रशासन) कायदा, 1962 लागू करण्यात आला, ज्याला पुढे '1962 चा कायदा' म्हणून संबोधण्यात आले आहे. दोन्ही अध्यादेश तसेच 1962 च्या कायद्यांमध्ये अशी तरतूद केली आहे की, गोव्यात नियत तारखेपूर्वी म्हणजेच 20.12.1961 पूर्वी लागू असलेले कायदे सक्षम कायदेमंडळ किंवा प्राधिकरणाद्वारे सुधारित किंवा रद्द करेपर्यंत लागू राहतील. 1962 च्या कायद्याचे कलम 5 जे आमच्या उद्देशासाठी उपयुक्त आहे ते खालीलप्रमाणे वाचते:

> "5. विद्यमान कायदे आणि त्यांचे अनुकूलन चालू ठेवणे. - (1) गोवा, दमण आणि दीव किंवा त्यांच्या कोणत्याही भागात नियत दिवसापूर्वी लागू असलेले सर्व कायदे सक्षम कायदे मंडळाद्वारे किंवा इतर सक्षम प्राधिकारीणीद्वारे सुधारित किंवा रद्द करेपर्यंत त्यामध्ये अंमलात राहतील.
>
> (2) केंद्रशासित प्रदेश म्हणून गोवा, दमण आणि दीवच्या प्रशासनाच्या संबंधात असा कोणताही कायदा लागू करण्याच्या हेतूने आणि अशा कोणत्याही कायद्याच्या तरतुदी संविधानाच्या तरतुदींनुसार आणण्याच्या हेतूने, केंद्र सरकार नियत दिवसापासून दोन वर्षांच्या आत, आदेशाद्वारे, (sic तयार करेल) आवश्यक किंवा समर्पक असल्यास, रद्द करून किंवा दुरुस्तीच्या मार्गाने अशी अनुकूलने आणि बदल करू शकते, आणि त्यानंतर, असे अनुकूलन आणि बदल केल्यानंतर असा प्रत्येक कायदा लागू होईल"

4. गोवा राज्यात 1962 मध्ये स्वातंत्र्य मिळण्यापूर्वी लागू होणारा पोर्तुगीज नागरी संहिता, 1867 (यापुढे 'नागरी संहिता' म्हणून संदर्भित) लागू होईल यात वाद नाही. नागरीसंहिता दोन भागांमध्ये आहे- एक भाग उत्तराधिकाराच्या कायद्यांसह सर्व महत्त्वपूर्ण

नागरी कायद्यांशी संबंधित आहे आणि दुसरा भाग प्रक्रियेशी संबंधित आहे. सध्याच्या प्रकरणाचा विचार करता, पक्षकारांचा असा विचार आहे की, गोव्यातील मालमत्तेचा उत्तराधिकार संबंधित आहे, ते नागरी संहितेद्वारे शासित आहेत. मुख्य वाद असा आहे की, जेएमपीच्या मुलींच्या कायदेशीर वारसांपैकी एक असलेल्या अपीलकर्त्याने दावा केला आहे की, मुंबईतील जेएमपीच्या मालमत्तेवर देखील दिवाणी संहितेनुसार कारवाई करायची आहे. प्रतिवादीचे प्रकरण म्हणजे, ज्या मुलीच्या नावे बॉम्बेमधील मालमत्तेचे मृत्यूपत्र केले होते, ती अशी आहे की, जेथे गोव्याबाहेर भारताच्या इतर कोणत्याही भागात असलेल्या स्थावर मालमत्तेचा संबंध आहे, तिथे भारतीय उत्तराधिकार कायदा, 1925 लागू होईल.

5. वारसाहक्काच्या संदर्भात नागरी संहितेच्या काही तरतुदींचा संदर्भ घेऊन थोडे विषयांतर करणे योग्य ठरेल. उत्तराधिकार हे नागरी संहितेच्या शीर्षक II, प्रकरण I अंतर्गत शासित आहे. नागरी संहितेनुसार, एखादी व्यक्ती इच्छापत्राद्वारे त्याच्या सर्व मालमत्तेची वासलात लावू शकत नाही. मालमत्तेचे दोन भाग आहेत - एक ज्याची वासलात मृत्युपत्र, भेट देऊन इत्यादीद्वारे केली जाऊ शकते, आणि दुसरा जो नागरी संहितेच्या कलम 1784 नुसार अपरिहार्य भाग आहे जो खालीलप्रमाणे वाचतो:

> "वैधता म्हणजे संपत्तीचा भाग ज्याची वासलात मृत्युपत्रकर्ता लावू शकत नाही, कारण तो कायद्याने वंशानुगत किंवा वंशजांसाठी वेगळा ठरवलेला असतो.
>
> एकमेव परिच्छेद: या भागात कलम 1785 आणि कलम 1787 च्या खंड-2 मध्ये प्रदान केल्याप्रमाणे मृत्युपत्र करणाऱ्याच्या अर्ध्या मालमत्तांचा समावेश आहे.

---

1 या निकालात, मनोहर सिनाई उसगावकर, ज्येष्ठ वकील, गोवा, पहिली आवृत्ती, 2017, वैकुंठराव डेम्पो सेंटर फॉर इंडो पोर्तुगीज स्टडीज यांनी केलेल्या संहिताच्या भाषांतरातून पोर्तुगीज नागरी संहितेची कलमे उद्धृत केली आहेत. गोवा सरकारने काही कलमांमध्ये केलेल्या भाषांतरातील शब्दरचना जरा वेगळी आहे, पण अर्थ एकच आहे आणि त्याचा सध्याच्या निकालावर कोणताही परिणाम होत नाही.

6. सामान्यत:, एखाद्या व्यक्तीला मुले किंवा पालक असल्यास, तो केवळ मृत्युपत्राद्वारे किंवा भेटीद्वारे अर्ध्या मालमत्तेची वासलात लावू शकतो आणि उर्वरित मालमत्तेची त्याच्या वारसांमध्ये, मग ते नागरी संहितेमध्ये नमूद केलेल्या वाट्यांमधील पूर्वज असोत किंवा वंशज असोत, वाटणी करावी लागते. जिथे एखाद्या व्यक्तीला मुले नसतील किंवा जिथे त्याने अवैध मुलेमागे सोडली असतील किंवा मृत व्यक्तीच्या मागे फक्त पूर्वज वारसांना सोडले जाईल जे पालक नाहीत, तर अपरिहार्य भाग अर्ध्यापेक्षा कमी आहे. संहितेमध्ये अशी तरतूद आहे की, प्रत्येक व्यक्तीच्या संपत्तीचे दोन भाग केले जाऊ शकतात- एक ज्याची तो मृत्युपत्राद्वारे वासलात लावू शकतो आणि दुसरी ज्याची तो वासलात लावू शकत नाही. दुसरा भाग ज्याची तो वासलात लावू शकत नाही तो भाग नागरी संहितेमध्ये नमूद केल्यानुसार वारसांना

वारसाहक्काने द्यावा लागतो आणि हा भाग ज्याची वासलात लावता येत नाही, त्याला (ligitime) वैधता म्हणतात. ही वैधता थेट चढत्या किंवा उतरत्या रेषेतील वारसांसाठी नियत आहे.

7. नागरी संहितेचा आणखी एक चित्तवेधक पैलू म्हणजे एखाद्या व्यक्तीच्या मृत्यूनंतर, वस्तुसूचीची कार्यवाही सुरू केली जाते ज्यामध्ये मृत व्यक्तीची संपूर्ण मालमत्ता (जंगम आणि स्थावर दोन्ही) आणि दायित्वे याची वस्तुसूची केली जाते. या कार्यवाहीमध्ये सामान्यत: कुटुंबातील ज्येष्ठ सदस्यांपैकी एकाची नेमणूक Cabeca de Casal, म्हणजेच प्रशासक म्हणून केली जाते. प्रशासकाने मृत व्यक्तीच्या सर्व मालमत्तांची यादी तयार करणे आवश्यक आहे. मृत व्यक्तीच्या मालमत्तांचा शोध आणि मूल्यमापन झाल्यानंतर, त्यांची नागरीसंहितेमध्ये नमूद केलेल्या वाटपानुसार वाटणी करावी लागते. जर मृत व्यक्तीने काही मृत्युपत्र केले असेल, तर ते मृत्युपत्र वैध नसलेल्या इस्टेटीच्या त्या भागाशी समायोजित करावे लागते. वर नमूद केल्याप्रमाणे, एकूण मालमत्तेपैकी फक्त अर्ध्या मालमत्तेचेच मृत्युपत्र केले जाऊ शकते आणि अर्ध्यापेक्षा जास्त मालमत्तेचे कोणतेही मृत्युपत्र हे वैध मृत्युपत्र ठरणार नाही.

8. सध्याच्या प्रकरणाच्या बाबतीत, जेएमपीच्या मालमत्तांसाठी नागरीसंहितेच्या अंतर्गत वस्तुसूचीची कार्यवाही सुरू करण्यात आली होती. 27.04.1981 रोजी त्याची मुलगी व्हर्जिनिया परेरा हिची Cabeca De Casal (प्रशासक) म्हणून नियुक्ती करण्यात आली. तिने मालमत्तेची वस्तुसूची तयार केली आणि या कार्यवाहीमध्ये मुंबईमधील घर जे मृत्युपत्राद्वारे प्रतिवादी क्र. I च्या नावे केले होते ते अनु. क्र. 8 वर सूचीबद्ध केले होते. प्रतिवाद्याने मुंबई येथील मालमत्ता इन्व्हेंटरी प्रक्रियेद्वारे नियंत्रित केली जात नाही, या आधारावर वस्तुसूचीवर आक्षेप घेतला. त्यानंतर, व्हर्जिनिया परेरा हिचे निधन झाले. त्यानंतर प्रतिवादी क्रमांक 1 ची प्रशासक म्हणून नियुक्ती करण्यात आली. तिने मालमत्तांची नवीन यादी सादर केली आणि मुंबई येथील मालमत्ता वगळली. व्हर्जिनिया परेराच्या कायदेशीर प्रतिनिधींपैकी एक असलेल्या अपीलकर्त्याने मुंबई येथील मालमत्ता वस्तुसूचीतून काढून घेण्यावर आक्षेप नोंदवला आणि वासलात लावता येण्याजोगा भाग कोणता आणि कायदेशीर भाग कोणता आहे हे शोधण्यासाठी उक्त मालमत्तेचा समावेश आणि मूल्यमापनाची मागणी केली. इन्व्हेंटरी कोर्टाने दिनांक 09.03.1998 च्या आदेशानुसार मुंबई येथील मालमत्तेला गोवा येथील इन्व्हेंटरी कार्यवाहीमधील मालमत्तेच्या यादीतून वगळण्यात यावे असे अभिनिर्धारण केले. त्यानंतर अपीलकर्त्याने मुंबई उच्च न्यायालयाच्या गोवा खंडपीठात अपील दाखल केले. तथापि, त्याने या मालमत्तेचा समावेश करण्यासाठी इन्व्हेंटरी कोर्टासमोर नवीन अर्ज दाखल करण्याच्या स्वातंत्र्यासह अपील मागे घेतले. त्याने हा अर्ज दाखल केला आणि 15.10.1999 रोजी इन्व्हेंटरी कोर्टाने अर्जास परवानगी दिली आणि मुंबई येथील मालमत्तेचा समावेश मालमत्तेच्या यादीत केला जावा असे ठरवले. प्रतिवादी क्रमांक 1 आणि तिच्या पतीने (प्रतिवादी क्र. 2) इन्व्हेंटरी कोर्टाच्या या आदेशाला मुंबई उच्च न्यायालयाच्या गोवा खंडपीठात आव्हान दिले. या अपीलला 08.08.2008 रोजी परवानगी देण्यात आली. भारतीय उत्तराधिकार कायदा , 1925

मधील विशेषत: कलम 5 मधील तरतुदी लक्षात घेता, भारताच्या इतर भागांमध्ये गोव्याबाहेर असलेल्या मालमत्तेचा संबंध असल्यावर नागरीसंहिता लागू होणार नाही, असा ठपका ठेवत उच्च न्यायालयाने निकाल दिला. त्यामुळे, अपीलकर्त्यांने हे अपील केले.

9. या टप्प्यावर, हे नमूद करणे उचित ठरेल की, यादरम्यान असाच प्रश्न मुंबई उच्च न्यायालयाच्या गोवा खंडपीठाच्या विभागीय खंडपीठाकडे पाठवण्यात आला होता. ए.पी. फर्नांडिस विरुद्ध ॲनेट ब्लंट फिंच आणि इतर[2] या प्रकरणात, खंडपीठ या निष्कर्षापर्यंत पोहोचले की, विद्वान एकल न्यायाधीशांचा निकाल जो सध्याच्या अपीलमध्ये आक्षेपित आहे, त्यात योग्य कायदा मांडलेला नाही आणि नागरीसंहिता गोव्याबाहेर असलेल्या मालमत्तेलाही लागू होईल.

10. अपीलकर्त्याच्या वतीने उपस्थित असलेले विद्वान ज्येष्ठ वकील श्री. देवदत्त कामत यांचे असे म्हणणे आहे की, आम्ही जरी भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाचे न्यायाधीश म्हणून बसलो असलो तरी, आम्हाला गोव्यातील अधिवासांना लागू होणारा पोर्तुगीज कायदा लागू करावा लागेल. त्यांनी पुढे असे म्हटले आहे की, पोर्तुगीज कायदा लागू असल्याने, खाजगी आंतरराष्ट्रीय कायद्याची तत्त्वे लागू होतील. गोव्यातील नागरिक परकीय कायद्याद्वारे शासित असल्याने, हे न्यायालय गोव्यातील नागरिकांना परदेशी कायदा लागू करेल, याचा आग्रह धरण्यासाठी त्यांनी *रेन्वोईच्या* तत्वप्रणालीचा दाखला दिला. पोर्तुगीज कायद्यांतर्गत मृत पोर्तुगीज नागरिकाच्या मालमत्तेच्या,मग ती देशाच्या आत किंवा बाहेर असली तरीही, उत्तराधिकाराच्या एकतेचे तत्त्व आहे, त्या वस्तुसूचीच्या कार्यवाहीच्या उद्देशाने समाविष्ट केल्या जाव्यात असेही त्यांनी सांगितले. त्यांनी असेही आवर्जून सांगितले की, संहितेचे कलम 24 लागू होत नव्हते, आणि, खरे म्हणजे, लागू होणारी कलमे म्हणजे 1737, 1784 आणि 1961 ही होती. त्यांच्या मते, विद्वान एकल न्यायाधीशांचा निर्णय योग्य कायदा मांडत नाही आणि विभागीय खंडपीठाचा निर्णय मंजूर केला पाहिजे. त्यांनी असेही म्हटले की, मृत्युपत्राचे प्रोबेट मंजूर करणे हे स्वतःच मृत्यूपत्र वस्तुसिद्धपणे वैध असल्याचा निष्कर्ष काढत नाही. शेवटी, असा दावा केला जातो की भारतीय उत्तराधिकार कायद्याचे कलम 5 सध्याच्या खटल्याला लागू होत नाही.

11. दुसऱ्या बाजूला, प्रतिवादी क्र. 1 आणि 2 चे विद्वान वकील श्री. यशराज सिंह देवरा असा आग्रह करतात की, पोर्तुगीज नागरी संहिता केवळ गोव्याच्या प्रदेशात लागू होईल आणि गोवा राज्याबाहेरील स्थावर मालमत्तांना कोणताही देशी कायदेकानून लागू होणार नाही. त्यांनी असेही म्हटले की, मुंबई येथील मालमत्ता भारतीय उत्तराधिकार कायद्याच्या तरतुदींनुसार आणि कलम 5 नुसार नियंत्रित केली जाईल. त्यांच्या मते, नागरीसंहितेचे कलम 24 फक्त 'राज्यात असलेल्या' मालमत्तांशी संबंधित आहे. शेवटी, असे सादर केले आहे की, स्थावर मालमत्तेच्या बाबतीत स्थानिक कायद्याच्या सामान्य कायद्याचे तत्व लागू होईल. त्यामुळे, स्थावर मालमत्ता असलेल्या ठिकाणी लागू असलेला कायदा लागू झाला पाहिजे. त्यांनी पुढे असे म्हटले की,नागरी संहिता केवळ गोवा राज्यातील मालमत्तांनाच लागू होईल आणि

इतरांना नाही. शेवटी, असा युक्तिवाद केला जातो की, मृत्युपत्राचा प्रोबेट, ज्यामध्ये याचिकाकर्त्याने भाग घेतला होता, तो पक्षांचे अधिकार निर्धारित करणारा अंतिम निर्णय आहे .

12. आमच्या मते, निर्धारणासाठी खालील मुद्दे उद्भवतात:

I. पोर्तुगीज नागरी संहिता हा परदेशी कायदा आहे आणि खाजगी आंतरराष्ट्रीय कायद्याची तत्त्वे लागू आहेत असे म्हणता येईल का?

II. गोव्याच्या अधिवासाची गोव्याच्या हद्दीबाहेरील मालमत्ता, देशाच्या इतर भागामध्ये लागू होते तशी, संहितेद्वारे किंवा भारतीय उत्तराधिकार कायद्याद्वारे किंवा वैयक्तिक कायद्यांद्वारे शासित केली जाईल का? उदा. हिंदू उत्तराधिकार कायदा, 1956, मुस्लिम वैयक्तिक कायदा (शरियत) अनुप्रयोग कायदा, 1937इत्यादी.

III. जेएमपीने केलेल्या मृत्युपत्राच्या संदर्भात मुंबई उच्च न्यायालयाने दिलेल्या प्रोबेटचा काय परिणाम होतो?

I. पोर्तुगीज नागरी संहिता हा परदेशी कायदा आणि खाजगी आंतरराष्ट्रीय कायद्याची तत्त्वे लागू आहेत असे म्हणता येईल का?

13. गोवा, दमण आणि दीवचा भाग असलेले प्रदेश पोर्तुगालच्या राज्याचा भाग होते. ते 20.12.1961 रोजी भारत सरकारने जिंकून जोडले आणि संविधानाच्या अनुच्छेद 1(3)(सी) नुसार ते भारताचा भाग बनले. जिंकून घेतल्यावर हे प्रदेश इंडिया म्हणजेच भारताचा भाग बनले. आधी निदर्शनास आणून दिल्याप्रमाणे, या प्रदेशांच्या प्रशासनासाठी तरतूद करण्यासाठी, भारताच्या राष्ट्रपतींनी, दि. 05.03.1962 रोजी संविधानाच्या अनुच्छेद 123(1) अन्वये त्यांच्याकडे असलेल्या अधिकारांचा वापर करून गोवा, दमण आणि दीव (प्रशासन) अध्यादेश, 1962 नावाचा अध्यादेश जारी केला. हा अध्यादेश गोवा, दमण आणि दीव (प्रशासन) कायदा, 1962 या नावाने ओळखल्या जाणाऱ्या भारतीय संसदेच्या कायद्याने बदलण्यात आला, जो 05.03.1962 पासून लागू झाला. त्याच दिवशी, घटना (12 वी दुरुस्ती) अधिनियम, 1962 द्वारे संविधानात सुधारणा करण्यात आली ज्याद्वारे गोवा, दमण आणि दीव हे 20.12.1961 पासून पूर्वलक्षी प्रभावाने संविधानाच्या पहिल्या अनुसूचीच्या भाग II मध्ये एंट्री 5 म्हणून जोडले गेले. 20.12.1961 पासून राज्यघटनेच्या कलम 240(1) च्या खंड (डी) मध्येही गोवा, दमण आणि दीव या प्रदेशांचा समावेश करण्यात आला. अशा प्रकारे, हे उघड आहे की, गोवा, दमण आणि दीव प्रदेश त्याच्या विजयामुळे त्याच्या संलग्नीकरणाच्या तारखेपासून भारताचा केंद्रशासित प्रदेश म्हणून भारताचा अविभाज्य भाग बनला. 1987 मध्ये गोवा पूर्ण राज्य बनले.

14. नागरी संहिताही पोर्तुगीज वंशाचा संहिता असू शकते, परंतु गोवा, दमण आणि दीव जिंकल्यानंतर आणि जोडल्यानंतर ही संहिता गोव्याच्या अधिवासांना केवळ अध्यादेशाद्वारे

आणि त्यानंतर कायद्याद्वारे लागू झाली. म्हणून, भारतीय संसदेच्या कायद्याद्वारे गोवा, दमण आणि दीवमध्ये नागरी संहिता लागू करण्यात आली आहे आणि अशा प्रकारे ती भारतीय कायदा बनली आहे. हा मुद्दा यापुढे नवीन राहिलेला नाही.

15. *पेमा चिबर वि. भारत सरकार आणि इतर* या प्रकरणात या न्यायालयाच्या घटनापीठाकडे एक प्रकरण होते, ज्यामध्ये याचिकाकर्त्याने एक दशलक्ष पौंडांपेक्षा जास्त किमतीच्या वस्तूंच्या आयातीसाठी परवाने मिळविलेले होते. 20.12.1961 पूर्वी गोव्यात माल आयात करण्याचे आदेश दिले गेले असले तरी, त्या तारखेपर्यंत माल गोव्यात पोहोचला नव्हता. त्यानंतर, याचिकाकर्त्याने परवान्यांच्या नूतनीकरणासाठी अर्ज केला आणि दावा केला की भारत सरकार पूर्वीच्या राज्यकर्त्यांनी दिलेल्या परवान्यांना बांधील आहे. या न्यायालयाने असे मत मांडले की, एकदा मालमत्ता जिंकून घेतली की, नवीन सत्ता (म्हणजे, भारत सरकार),जेथे तिने अशा अधिकारांना मान्यता दिली असेल असा अपवाद सोडून, जुन्या सत्तेच्या कृतांसाठी बांधिल नसेल. याचिकाकर्ता वर उल्लेख केलेल्या अध्यादेश आणि कायद्यावर अवलंबून राहिला. वाद फेटाळताना, या न्यायालयाने खालीलप्रमाणे निर्णय घेतला:

> "8. परंतु हे सर्व नाही. याचिकाकर्ता ज्यावर अवलंबून आहे तो 1962 चा अध्यादेश आणि कायदा 5 मार्च 1962 पासून अंमलात आला. हे खरे आहे की, त्यांनी जुने कायदे चालू ठेवण्याची तरतूद केली होती, परंतु ते केवळ ज्या तारखेपासून ते अंमलात आले, म्हणजेच 5 मार्च 1962 पासून. 20 डिसेंबर 1961 ते 5 मार्च 1962 दरम्यानचा असा एक कालावधी होता, ज्या दरम्यान नवीन विषय आणि नवीन सत्ता यांच्यामधील अधिकार आणि दायित्वांचा संबंध आहे तोपर्यंत जुने कायदे आवश्यकतेनुसार आतापर्यंत चालू राहिले असे म्हणता येणार नाही. असे अधिकार आणि दायित्वांचा संबंध असेपर्यंत (प्रजा आणि जुन्या कायद्यांतर्गत प्रजा यांच्यातील अधिकार आणि दायित्वांबद्दल आम्ही येथे काहीही म्हणत नाही), या दरम्यानच्या काळात जुने कायदे उघडपणे अंमलात नव्हते. त्यामुळेच आम्हाला अध्यादेशाच्या कलम 7 (1) मध्ये किंवा त्यासोबत केलेल्या सर्व गोष्टी आणि सर्व कृती (कार्यकारी अधिकारिणीच्या कोणत्याही कृती, कार्यवाही, हुकूम आणि शिक्षांसह) गोवा, दमण आणि दीव यांच्या संदर्भात नियुक्त केलेल्या दिवशी किंवा त्यानंतर हा अध्यादेश लागू होण्यापूर्वी, प्रशासक किंवा सरकारच्या इतर कोणत्याही अधिकाऱ्याद्वारे, मग तो नागरी किंवा लष्करी किंवा प्रशासकाच्या किंवा अशा अधिकाऱ्याच्या आदेशानुसार काम करणाऱ्या इतर कोणत्याही व्यक्तीद्वारे, जे सद्भावनेने केले गेले किंवा घेतले गेले आणि गोवा, दमण आणि दीवच्या शांतता आणि चांगल्या शासनासाठी ते आवश्यक होते या वाजवी विश्वासाने, ते कायद्यानुसार केले गेले किंवा घेतले गेल्यासारखे वैध आणि कार्यशील असतील, यासाठी प्रभावाची तरतूद आढळते. त्याचप्रमाणे, आमच्याकडे कायद्याच्या कलम 9(1) मध्येही एक तरतूद आहे, जी अगदी त्याच अटींमध्ये आहे. आमच्या मते या तरतुदींवरून असे दिसून येते की, प्रजा

आणि नवीन सत्ता यांच्यात, जुने कायदे या दरम्यानच्या काळात चालू राहिले नाहीत आणि म्हणूनच या कालावधीत विविध प्राधिकरणांनी केलेल्या गोष्टी आणि कायद्याद्वारेच केल्या किंवा घेतल्या गेल्यासारखेच वैध मानण्यात आले.

लष्करी गव्हर्नरच्या घोषणापत्र जारी करण्याच्या अधिकाराबद्दल, जसे त्याने 30 डिसेंबर 1961 रोजी केले होते, शंका उपस्थित केली गेली, ज्याचा आम्ही आधीच उल्लेख केला आहे. आमच्या मते ही शंका या तरतुदींमुळे दूर होते, जे असे सर्व आदेश जणू काय कायद्यानुसार केले गेले असल्यासारखे करतात. 30 डिसेंबर 1961 ची घोषणा जिच्यामध्ये स्पष्टपणे दाखविले की,कोणत्या प्रकारच्या आयात परवान्यांना मान्यता दिली जाईल, ते कायद्यानुसार असणे आवश्यक आहे आणि याचा अर्थ असा आहे की, घोषणेमध्ये समाविष्ट असलेल्यांव्यतिरिक्त कोणत्याही आयातीला मान्यता देण्यात आली नाही."

आम्हाला माहिती आहे की, न्यायालयाने प्रजा आणि जुन्या कायद्यांतर्गत प्रजा यांच्यातील अधिकार आणि दायित्वांबाबत काहीही सांगितले नाही आणि तो प्रश्न खुला ठेवला. आपण या गोष्टींचा नंतर विचार करू.

16. विनोदकुमार शांतीलाल गोसालिया विरुद्ध गंगाधर नरसिंगदास अग्रवाल प्रकरणामधील या न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठापुढे असा प्रश्न आला की, त्याच्यापुढे आलेल्या प्रतिवादी क्रमांक 1 ने पोर्तुगीज सरकारकडून खाण लीज मिळविण्याचा अधिकार मिळवला होता का, आणि, तसे असल्यास, गोव्याच्या विलिनीकरणानंतर, भारत सरकारने तो अधिकार मान्य केला होता का आणि म्हणून, प्रतिवादी क्र. 1 याने पोर्तुगाल सरकारकडे केलेल्या अर्जाच्या संदर्भात, खाण लीजसाठी मान्यता देण्यासाठी ते बद्ध होते. न्यायालयाने खालीलप्रमाणे समर्पक निरीक्षणे केली:

"17.... एक सुस्थितीत असलेल्या कायदेशीर स्थितीचा पुनरुच्चार करणे आवश्यक आहे की, जेव्हा एखादा नवीन प्रदेश कोणत्याही प्रकारे अधिग्रहित केला जातो - मग तो विजय, विलिनीकरण किंवा तहामुळे सोडून दिलेला असेल तेव्हा- नवीन “सत्ता”, जिंकलेल्या प्रदेशातील रहिवाशांचे त्या सत्तेच्या काळातील अधिकार किंवा जुन्या सत्तेचे तिच्या प्रजेप्रती असलेल्या हक्कांप्रती, बद्ध नाही. एकाद्या प्रदेशातील रहिवाशांचे त्यांचे राज्य किंवा सत्ता यांच्याप्रती असलेले हक्क जिंकणे, विलिनीकरण किंवा सोडून दिल्यामुळे संपुष्टात येतात आणि ते नवीन वातावरणाकडे हस्तांतरित होत नाहीत. अधिग्रहित प्रदेशातील अधिवासी त्यांच्याबरोबर कोणतेही अधिकार आणत नाहीत जे ते ज्या राज्याचे अधिवासी बनतात त्या नवीन राज्यावर ते लागू करू शकतील. नवीन राज्याला, कोणत्याही सकारात्मक प्रतिपादन किंवा घोषणेद्वारे, असे अधिकार नाकारून त्याचे दायित्व नाकारण्याची आवश्यकता नसते. नवीन राज्य जुन्या अधिकारांना पुन्हा मान्यता देऊन त्यांना मंजूरी देऊ शकते, जे बहुतेक प्रकरणांमध्ये, कराराचा किंवा अंमलबजावणीच्या कारवाईचा विषय असतील; किंवा पर्यायाने, जुन्या अधिकारांना

योग्य वैधानिक तरतुदीद्वारे मान्यता दिली जाऊ शकते, ज्याद्वारे नियुक्त तारखेपूर्वी ताबडतोब अंमलात असलेले अधिकार जतन केले जातात..."

पेमा चिबर प्रकरणात (सुप्रा) घटनापीठाच्या निकालाचे विश्लेषण करताना, ते खालीलप्रमाणे होते:

"28. पेमा चिबर (सुप्रा) मधील निर्णय हा चार वेगळ्या आणि महत्त्वाच्या प्रस्तावांसाठी एक अधिकार आहे: (1) जिंकलेल्या प्रदेशात जे कायदे लागू होते ते नवीन सरकार जिंकल्यानंतरही चालू ठेवते, हे नवीन सत्ताधिशाने जुन्या कायद्यांतर्गत अधिकार मान्य केले आहेत हे दर्शविण्यासाठी पुरेसे नाही.; (2) विजय किंवा विलय होण्यापूर्वी जुन्या कायद्यांमधून निर्माण झालेले अधिकार नवीन सत्ताधिशाद्वारे लागू केले जाऊ शकतात जर त्याने त्या अधिकारांना मान्यता दिली असेल; (3) प्रशासन कायद्याचे कलम 5 किंवा नियमनचे कलम 4(2) 20 डिसेंबर 1961 पूर्वी जिंकलेल्या प्रदेशात अंमलात असलेल्या कायद्यांतर्गत नवीन सत्ताधिश अधिकारांना मान्यता देण्यासारखे नाही. कलम 4(2) अंतर्गत संरक्षित केलेले केवळ अधिकार उपरोक्त प्रशासन कायद्याच्या अंमलबजावणीच्या तारखेनंतर म्हणजे, 5 मार्च, 1962 जमा झालेले; आणि (4) 20 डिसेंबर 1961 दरम्यानचा कालावधी जेव्हा गोवा, दमण आणि दीव हे प्रदेश हे भारत सरकारने जोडले होते आणि 5 मार्च 1962 रोजी जेव्हा प्रशासन कायदा लागू झाला तेव्हा, तो मधला कालावधी होता..."

त्यानंतर, न्यायालयाने शेवटी असे ठरवले की, जिंकून भूभाग संपादन करण्याच्या प्रकरणांमध्ये, जुन्या कायद्यांतर्गत लागू केलेले अधिकार टिकत नाहीत आणि त्या अधिकारांना मान्यता दिल्याशिवाय नवीन सरकारद्वारे लागू केले जाऊ शकत नाहीत. निकालाचा संबंधित भाग खालीलप्रमाणे वाचतो:

"29. तेव्हा खरी स्थिती अशी आहे की, जिंकून भूभाग ताब्यात घेण्याच्या प्रकरणांमध्ये, जुन्या कायद्यांनुसार जे अधिकार प्राप्त झाले होते, ते सरकार जोपर्यंत त्या अधिकारांना मान्यता देणयासाठी निवडत नाही तोपर्यंत टिकत नाहीत आणि नवीन सरकारमध्ये लागू केले जाऊ शकत नाही. जुन्या अधिकारांना मान्यता देण्यासाठी, नवीन सरकारने ज्या कायद्यांतर्गत ते अधिकार लागू झाले होते ते जुने कायदे चालू ठेवणे आवश्यक नसते, कारण जुने कायदे चालू न ठेवताही, उदाहरणार्थ, कराराद्वारे किंवा कार्यकारी कारवाईद्वारे, जुन्या अधिकारांना मान्यता देता येते. एकीकडे जुने कायदे चालू न ठेवता जुने अधिकार नवीन सरकारला मान्य करता येतात; दुसरीकडे, केवळ जुने कायदे चालू राहणे याचा अर्थ त्या कायद्यांतर्गत लागू झालेल्या जुन्या अधिकारांना मान्यता देणे असा होत नाही. जुन्या अधिकारांना नवीन सरकारने मान्यता दिली आहे या दाव्याचे समर्थन करण्यासाठी जुने कायदे चालू ठेवण्यापेक्षा आणखी काहीतरी आवश्यक आहे. ते 'काहीतरी अधिक' वैधानिक तरतुदीमध्ये आढळू शकते ज्याद्वारे अधिकार जे आधीच उपार्जित केले आहेत ते जतन केले आहेत. जोपर्यंत जुने कायदे चालू ठेवण्याचा संबंध

आहे, एक सामान्य नियम म्हणून, ते विजयानंतर कार्यान्वित राहतात, याचा अर्थ असा आहे की, नवीन सरकारला त्यांना अजिबात न अंगिकारण्याचे किंवा त्यांच्या सातत्यात खंड न पडता त्यांचा अंगिकार किंवा अन्यथा विजयाच्या तारखेपासून ते अंगिकारण्याचे स्वातंत्र्य आहे."

17. हे लक्षात घेणे महत्त्वाचे आहे की, या न्यायालयाने असे नमूद केले आहे की, जोपर्यंत जुने कायदे चालू ठेवण्याचा संबंध आहे, नवीन सत्ताधिश जुन्या कायद्यांचे पालन करण्यास बांधील नाही. त्याला जुने कायदे पूर्णत: किंवा अंशतः स्वीकारण्याचे स्वातंत्र्य आहे. तो जुने कायदे पूर्णपणे नाकारू शकतो आणि त्यांच्या जागी नवीन सत्तेच्या इतर प्रदेशांमध्ये लागू असलेल्या कायद्यांनी बदलू शकतो. कायदे लागू करण्याबाबत काय कारवाई करायची आणि कोणत्या तारखेपासून कायदा लागू करायचा हे सर्वस्वी नवीन सत्ताधिशाने ठरवायचे असते. सध्याच्या प्रकरणाच्या संदर्भात, प्रथम राष्ट्रपतींनी एका अध्यादेशाद्वारे आणि नंतर संसदेने तिच्या कायद्याद्वारे ठरवले आहे की, काही कायदे, ज्यांना पूर्वीचे पोर्तुगीज कायदे म्हणून संबोधले जाऊ शकते,जे गोवा, दमण आणि दीव प्रदेशांना त्यांच्या स्वातंत्र्यापूर्वी लागू होते,ते त्या प्रदेशांमध्ये चालू राहतील. तथापि, हे कायदे सक्षम कायदेमंडळ किंवा अन्य सक्षम प्राधिकारीणाद्वारे सुधारित किंवा रद्द करेपर्यंतच अंमलात राहतील, असे स्पष्ट करण्यात आले होते.

18. भारत सरकारने मान्यता दिल्याशिवाय हे कायदे लागू झाले नसते आणि पोर्तुगीज नागरी संहिता केवळ भारताच्या संसदेच्या कायद्यामुळेच गोव्यात लागू राहिली आहे, असे आमचे स्पष्ट मत आहे. त्यामुळे परकीय मूळ असलेला पोर्तुगीज कायदा हा भारतीय कायद्यांचा भाग बनला आणि सारांशाने, तो भारतीय कायदा आहे. तो आता परदेशी कायदा राहिलेला नाही. गोवा हा भारताचा प्रदेश आहे; गोव्यातील सर्व अधिवासी भारताचे नागरिक आहेत; पोर्तुगीज नागरी संहिता केवळ वर उल्लेख केलेल्या अध्यादेश आणि कायद्यामुळे लागू आहे. त्यामुळे, हे अगदी स्पष्ट आहे की, ही संहिता हा भारतीय कायदा आहे आणि या प्रकरणात खाजगी आंतरराष्ट्रीय कायद्याची कोणतीही तत्त्वे लागू होत नाहीत. आम्ही त्यानुसार प्रश्न क्रमांक एकचे उत्तर देतो.

19. एकदा आपण या निष्कर्षावर आलो की, दुसऱ्या प्रश्नाचे उत्तर देणे अगदी सोपे होते.

II. गोव्याच्या हद्दीबाहेरील गोव्याच्या अधिवासाची मालमत्ता संहितेद्वारे किंवा देशाच्या इतर भागात लागू आहे त्याप्रमाणे, भारतीय उत्तराधिकार कायद्याद्वारे किंवा वैयक्तिक कायद्यांद्वारे शासित केली जाईल का? उदा. हिंदू उत्तराधिकार कायदा, 1956, मुस्लिम वैयक्तिक कायदा (शरियत) अनुप्रयोग कायदा, 1937, इ.

20. हे लक्षात घेणे चित्तवेधक ठरेल की, जरी संविधानाच्या संस्थापकांनी कलम 44 मधील भाग 4 मध्येराज्य धोरणाच्या मार्गदर्शक तत्त्वांशी संबंधित असताना राज्य भारतातील सर्व प्रदेशांमध्ये समान नागरी संहिता सुरक्षित करण्यासाठी प्रयत्न करेल अशी आशा आणि

अपेक्षा व्यक्त केली होती, पण आजपर्यंत याबाबत कोणतीही कारवाई केलेली नाही. 1956 मध्ये हिंदू कायदे संहिताबद्ध करण्यात आले असले तरी, *मोहम्मद अहमद खान विरुद्ध शाह बानो आणि सरला मुदगल आणि इतर वि. भारत सरकार आणि इतर* या प्रकरणाच्या बाबतीत या न्यायालयाच्या आदेशानंतरही देशातील सर्व नागरिकांना एकसमान नागरी संहिता लागू करण्याचा कोणताही प्रयत्न झालेला नाही.

21. तथापि, गोवा हे एका भारतीय राज्याचे एक ज्वलंत उदाहरण आहे, ज्यात विशिष्ट मर्यादित अधिकारांचे संरक्षण वगळता धर्माचा विचार न करता सर्वांना समान नागरी संहिता लागू आहे. 22.12.2016 पासून पोर्तुगीज नागरी संहितेचे काही भाग रद्द करून त्यांची जागा गोवा उत्तराधिकार, विशेष नोटरी आणि इन्व्हेंटरी प्रोसीडिंग ॲक्ट, 2012 द्वारे बदलली गेली आहे, जे बऱ्याच प्रमाणात पोर्तुगीज नागरी संहितेनुसार आहेत, हे नमूद करणे देखील चुकीचे ठरणार नाही. कौटुंबिक मालमत्तेच्या संदर्भात ठळक वैशिष्ठ्ये म्हणजे विवाहित जोडप्याकडे लग्नापूर्वीच्या किंवा लग्नानंतर प्रत्येक जोडीदाराने मिळवलेल्या सर्व मालमत्तेची मालकी संयुक्तपणे असते. म्हणून, घटस्फोटाच्या बाबतीत, प्रत्येक जोडीदाराला मालमत्तेतील अर्धा वाटा मिळण्याचा हक्क आहे. तथापि, कायदा, विवाहपूर्व करारांना परवानगी देतो ज्यात मालमत्तांच्या विभाजनाची भिन्न प्रणाली असू शकते. आधी सांगितल्याप्रमाणे, आणखी एक महत्त्वाचा पैलू म्हणजे, किमान अर्धी मालमत्ता कायदेशीर वारसांना वैध म्हणून दिली पाहिजे. हे काही प्रकारे, हिंदू कायद्यातील 'सहभागी' संकल्पनेसारखे आहे. तथापि, गोव्याच्या संदर्भात, ही वैधता स्व-अधिग्रहित मालमत्तांना देखील लागू होईल. गोव्यात विवाह नोंदणीकृत मुस्लिम पुरुष बहुपत्नीत्व करू शकत नाहीत. पुढे, इस्लामच्या अनुयायांसाठी देखील तोंडी तलाकची तरतूद नाही.

22. या संदर्भात आम्हाला निर्णय घ्यावा लागेल की, स्व. जेएमपीची मुंबईमध्ये असलेली म्हणजेच गोव्याच्या हद्दीबाहेरची मालमत्ता संहितेद्वारे की भारतीय उत्तराधिकार कायद्याद्वारे नियंत्रित केली जावी. आधी सांगितल्याप्रमाणे, हा आंतरराष्ट्रीय कायद्याचा तंटा नाही. भारतीय संसदेने पूर्वीची पोर्तुगीज नागरी संहिता गोवा राज्यात लागू केली आहे. हे विचारात घेऊन आपण आता कलम 24 वाचू ज्यावर आक्षेपित निकालात विद्वान एकल न्यायाधिशांनी मोठा भरवसा ठेवला आहे. हे कलम खालीलप्रमाणे वाचते:

> "परदेशात प्रवास करणारे किंवा वास्तव्य करणारे पोर्तुगीज नागरिक, तिथे लागू असलेल्या कायद्यांच्या लागू होण्याच्या संदर्भात, त्यांची नागरी क्षमता, त्यांची स्थिती आणि राज्यात वसलेल्या स्थावर मालमत्तांच्या बाबतीत पोर्तुगीज कायद्यांच्या अधीन राहतील. तथापि, त्या कायद्यांचे बाह्य स्वरूप, केवळ जिथे विरोधास जागा आहे अशी प्रकरणे सोडून, जिथे ते लागू केले गेले त्या देशाच्या कायद्याद्वारे शासित होईल."

आमच्या मते, हे कलम सध्याच्या प्रकरणातील तथ्यांना लागू होत नाही. जेव्हा एखादा कायदा नवीन परिस्थितीत स्वीकारला जातो किंवा लागू केला जातो तेव्हा तो त्या संदर्भात वाचावा लागतो. गोव्याच्या प्रदेशांवर विजय मिळवून ते भारताचा अंगभूत भाग बनण्याच्या

संदर्भात आपल्याला कलम 24 वाचावे लागेल. इथे गोव्याचे नागरिक नाहीत; इथे गोव्याचे अधिवासी असू शकतात, परंतु सर्व भारताचे नागरिक आहेत. भारतीय नागरिक म्हणून, घटनेच्या कलम 19 नुसार, ते देशाच्या कोणत्याही भागात जाण्यास, तेथे राहण्यास आणि स्थानिक कायदे आणि मर्यादांच्या अधीन राहून मालमत्ता खरेदी करण्यास स्वतंत्र आहेत. त्यामुळे गोव्याचा अधिवासी, जो मुंबईत किंवा भारताच्या इतर कोणत्याही भागात राहू लागतो, त्याला पोर्तुगीज आहे असे म्हणता येणार नाही आणि तो परदेशात राहतो असेही कोणत्याही परिस्थितीत म्हणता येणार नाही. ही व्यक्ती फक्त गोव्याची अधिवासी आहे, जी गोव्याच्या बाहेर, तिचा देश असलेल्या भारतात राहते. म्हणून, आमच्या मते कलम 24 लागू होत नाही.

23. हे आपल्याला, लागू होणारा हा कायदा काय असेल या मुद्द्यावर आणते. संहिता लागू होते या विषयी पक्षांमध्ये एकमत आहे. आता आम्ही संहितेच्या काही तरतुदींचा संदर्भ घेऊ. संहितेचे कलम 1737 खालीलप्रमाणे वाचते:

> "वारश्यामध्ये मृत व्यक्तीच्या सर्व मालमत्ता, अधिकार आणि दायित्वे यांचा समावेश होतो, जे केवळ वैयक्तिक किंवा उक्त मृत व्यक्तीने स्वतः किंवा कायद्याद्वारे वगळलेले नसते."

कलम 1737 चे खुले वाचन स्पष्टपणे सूचित करते की, मृत व्यक्तीच्या वारश्यामध्ये जी मृत व्यक्तीच्या सर्व मालमत्ता, अधिकार आणि दायित्वे यांचा समावेश होतो. एकमात्र अपवर्जन म्हणजे, पूर्णपणे वैयक्तिक मालमत्ता किंवा उक्त मृत व्यक्तीने स्वतः किंवा कायद्याद्वारे वगळण्यात आलेल्या मालमत्ता आहेत.

24. कलम 1766 मध्ये अशी तरतूद आहे की विवाहित व्यक्ती, फक्त तिला प्रदान केलेल्या मालमत्ता सोडून, कायदेशीर प्रभाव नसताना, जोडप्याच्या ठराविक आणि विशिष्ट मालमत्तांची वासलात लावू शकत नाही. हे कलम खालीलप्रमाणे वाचले जाते:

> "देशाच्या प्रथेनुसार विवाहित व्यक्ती, कायदेशीर प्रभाव नसताना, ज्या मालमत्ता त्यांना विभाजनात देण्यात आल्या असतील किंवा त्या सामंजस्यात समाविष्ट केल्या नसतील, किंवा जर जोडीदारांपैकी एकाने दुसऱ्याच्या बाजूने वासलात केली असेल किंवा दुसऱ्या जोडीदाराने प्रामाणिक स्वरूपात संमती दिली असेल, ही बाब वगळून, जोडप्याच्या ठराविक आणि विशिष्ट मालमत्तांची वासलात लावू शकत नाही."

या कलमाचा आधार असा आहे की, दोन्ही पती-पत्नी जोडप्याच्या, लग्नापूर्वी किंवा नंतर मिळवलेल्या, संपूर्ण मालमत्तेचे समान मालक आहेत. म्हणून, मालमत्तेचा काही भाग दुसऱ्या जोडीदाराच्या संमतीशिवाय ठेवणे कायद्याच्या दृष्टीने रद्दबातल म्हटले जाऊ शकते. आम्ही या कलमाचा संदर्भ फक्त हे सत्य अधोरेखित करण्यासाठी देत आहोत की, जर नागरी संहिता लागू करायची असेल तर हा देखील एक घटक विचारात घेणे आवश्यक आहे, कारण असे

म्हणता येईल की, हे कलम फक्त गोव्याच्या हद्दीतील मालमत्तांना लागू होईल, आणि देशाच्या इतर भागांमध्ये म्हणजे भारतातील मालमत्तांना लागू होणार नाही का?

25. कलम 1774 खालीलप्रमाणे वाचले जाते:

> "वैधता राखून ठेवण्यास बांधील असलेल्या व्यक्ती फक्त त्याच भागाची वासलात लावू शकतात ज्या भागाची कायद्याने त्यांना वासलात लावण्याची परवानगी दिली आहे."

अधिवासी त्याच्या वैयक्तिक कायद्यांतर्गत एक वैधता राखून ठेवण्यास बांधील आहे ज्याची केवळ वारसा कायद्यानुसारच वासलात लावली जाऊ शकते. आधी सांगितल्याप्रमाणे, बहुतेक प्रकरणांमध्ये, वैधता केवळ अर्धी असेल. पुन्हा असा प्रश्न निर्माण होईल की, ही वैधता केवळ गोव्यातील स्थावर मालमत्ता विचारात घेऊन मोजायची आहे की मृत व्यक्तीची सर्व मालमत्ता विचारात घेऊन मोजायची? दिवाणी संहिता हा भारतीय कायदा आहे आणि गोव्याचे अधिवासी, सर्व हेतू आणि कारणांसाठी, भारतीय नागरिक आहेत या निष्कर्षाप्रत आपण पोहोचलो की, नागरी संहिता, उत्तराधिकाराच्या बाबतीत, केवळ गोव्याच्या प्रदेशात वसलेल्या मालमत्तांच्या संदर्भातच लागू होईल असे मानणे शहाणपणाचे ठरेल का? आम्हाला तसे वाटत नाही.

26. उत्तराधिकार सामान्यत: वैयक्तिक कायद्यांद्वारेच नियंत्रित केला जातो आणि जेथे जसे गोव्यात एकसमान नागरी संहिता आहे, तिथे नागरी संहितेद्वारे. एकदा कलम 24 विचारात घेतले नाही, तर हे स्पष्ट आहे की, गोव्यातील किंवा गोव्याबाहेरील सर्व मालमत्ता गोव्याच्या नागरी संहितेद्वारे शासित असणे आवश्यक आहे. थोडक्यात सांगायचे झाल्यास, जर आपण अन्य प्रकारे विचार केला तर, त्याचे परिणाम भयंकर होऊ शकतात. उत्तराधिकाराची खात्री नसली असती. वारसाहक्काच्या कायद्याचा अंतर्निहित भाग असलेल्या वैधतेचे निर्धारण करणे अक्षरशः अशक्य झाले असते. गोवा राज्याबाहेर मालमत्ता खरेदी करून पती-पत्नीचा 50% मालमत्तेचा हक्क सहज गमावला जाऊ शकला असता. हिंदू गोवेकर अधिवाश्याच्या बाबतीत आणखी गुंतागुंत निर्माण होईल, कारण जर आपण विद्वान एकल न्यायाधीशाचा निकाल आणि प्रतिवादींचे युक्तिवाद ग्राह्य धरले असते, तर गोव्यातील मालमत्तांसाठी, नागरी संहिता लागू झाली असती, परंतु गोव्याच्या प्रदेशाबाहेरील मालमत्तांसाठी, हिंदू उत्तराधिकार कायदा लागू होईल. त्याचप्रमाणे, गोवा राज्यातील मुस्लिमांसाठी, नागरी संहिता लागू होईल आणि गोव्याबाहेर, मुस्लिम वैयक्तिक कायदा (शरियत) अनुप्रयोग कायदा, 1937 लागू होईल. यामुळे उत्तराधिकाराच्या संदर्भात अनेक अनुचित विवाद आणि आणि पूर्णपणे अनिश्चितता होईल.

27. वारश्यामध्ये एकता असली पाहिजे. पोर्तुगीज कायदा आनुवंशिकतेच्या रोमन कायद्याच्या संकल्पनेवर आधारित आहे, म्हणजेच, मृत व्यक्तीच्या संपूर्ण कायदेशीर स्थितीचा वारसा. सार्वत्रिक उत्तराधिकाराच्या या संकल्पनेचे वर्णन नागरी कायदा उत्तराधिकाराच्या तुलनात्मक विश्लेषणामध्ये खालीलप्रमाणे केले आहे:

"18. नागरी कायदा उत्तराधिकाराच्या तुलनात्मक विश्लेषणामध्ये, विलानोव्हा लॉ रिव्ह्यू व्हॉल्यूम 11 अंक 2 मध्ये, 'युनिव्हर्सल सक्सेशन' आणि 'हेरिडिटास' या संकल्पनेचे वर्णन केले आहे.

“... संपूर्ण इस्टेटसाठी एखाद्या व्यक्तीकडून उत्तराधिकार, ज्यामध्ये मृत व्यक्तीचे (डी कुजस) सर्व अधिकार आणि कर्तव्ये समाविष्ट असतात, ज्याला रोमन कायद्यानुसार एकत्रितपणे हेरिडिटास म्हणून ओळखले जाते. संपूर्ण इस्टेटीचा वारसा एका वारसाकडे (Heres) किंवा अनेक वारसांकडे (heredes) असू शकतो, वारसाहक्क मृत्युपत्र किंवा वंशपरंपरागत आहे याची पर्वा न करता ते संयुक्तपणे घेतात. रोमन उत्तराधिकारात संमत झालेली इस्टेट (हेरिडिटास), जी मृत व्यक्तीच्या (पर्सोना), त्याचे राजकीय, सामाजिक आणि कौटुंबिक हक्क ज्यांना वारसाहक्क मानले जात नव्हते ते वगळून, सर्व हक्क आणि कर्तव्यांची गणना होती. वारसांना मालमत्ता हस्तांतरित करणे हे व्यक्तीच्या मृत्यूबरोबर एकाच वेळी होते असे मानले जात होते आणि त्यावेळी मालमत्तेचे संपूर्ण हस्तांतरण होत होते."

हा भारतीय कायदा आहे असे आपण मानत असलो तरी, तो पोर्तुगीज वंशाचा कायदा असल्यामुळे, कायद्याचा हेतू काय आहे हे पाहण्यासाठी हा कायदा कोणत्या मार्गाने लागू केला गेला आहे याचे मार्गदर्शन घ्यावे लागेल. म्हणून, ज्या व्यक्तीचा वारसा वादात आहे त्याच्या सर्व मालमत्तांची गणना करून एक मोठा समूह एकक मानला पाहिजे आणि त्यानंतर उत्तराधिकाराचे नियम लागू होतील.

28. भारतीय उत्तराधिकार कायदा, हिंदू उत्तराधिकार कायदा, मुस्लिम वैयक्तिक कायदा (शरियत) अनुप्रयोग कायदा, 1937 इत्यादी आणि पोर्तुगीज नागरी संहिता यांच्यामध्ये वारसा कायद्यांबाबत वाद आहे, पण हा वाद सोडवावा लागेल. आमच्या दृष्टीने, गोव्याच्या स्वातंत्र्यानंतर, भारतीय संसदेने पोर्तुगीज नागरी संहिता स्वीकारून हे मान्य केले की, गोव्याचे अधिवासी त्या संहितेच्या अंतर्गत समाविष्ट असलेल्या आणि विशेषतः लागू करण्यात आलेल्या कायद्यांमध्ये समाविष्ट असलेल्या बाबींमध्ये त्या कायद्याद्वारे नियंत्रित केले जातील. भारतीय संसदेने सर्व पोर्तुगीज कायदे लागू केले नाहीत, परंतु जे कायदे लागू केले गेले ते पूर्ण ताकदीने लागू केले. गोवा, दमण आणि दीव (प्रशासन) कायदा, 1962 हा केवळ गोव्याच्या अधिवासींशी संबंधित एक विशेष कायदा आहे. पोर्तुगीज नागरी संहिता लागू करणारा हा विशेष कायदा भारतीय उत्तराधिकार कायदा, हिंदू उत्तराधिकार कायदा, 1956, मुस्लिम वैयक्तिक कायदा (शरीयत) अनुप्रयोग कायदा, 1937 आणि इतर कायदे यांसारख्या उत्तराधिकाराच्या सामान्य कायद्यांमधून विभागलेला अपवाद आहे.

29. हे वैधानिक व्याख्येचे एक सुयोग्य तत्त्व आहे की, जेव्हा सामान्य कायदा आणि विशेष कायदा यांच्यात संघर्ष असेल तेव्हा विशेष कायदा प्रचलित असेल. हे तत्त्व विशेष कायद्यासाठी अधिक ताकदीने लागू होईल जो अतिरिक्तपणे एक स्थानिक कायदा देखील आहे. हे न्यायिक तत्त्व लॅटिन मॅक्झीम *जनरलिया स्पेशॅलिबस नॉन डिरॉगंटवर* आधारित आहे, म्हणजे,

समान विषयावर समान क्षेत्रात कार्य करत असल्यास, सामान्य कायदा विशेष कायद्याला प्राप्त होतो. *आर. एस. रघुनाथ विरुद्ध कर्नाटक राज्य आणि इतर, कमर्शियल टॅक्स ऑफिसर, राजस्थान विरुद्ध बिनानी सिमेंट्स लिमिटेड आणि इतर आणि आत्मा राम प्रॉपर्टीज प्रा. लि. विरुद्ध ओरिएंटल इन्शुरन्स कंपनी लि.* यामध्ये या न्यायालयाच्या निर्णयाचा संदर्भ दिला जाऊ शकतो

30. जोपर्यंत गोव्याचा संबंध आहे, जरी स्थानिक आणि विशेष कायद्यांशी संबंधित असलेल्या मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 29 च्या स्पष्टीकरणाशी संबंधित असले तरी या संदर्भात एक विशिष्ट निकाल आहे, म्हणजेः *जस्टिनियानो ऑगस्टो डी पिएदाद बार्रेटो आणि इतर विरुद्ध आंतोनियो व्हिन्सेंट दा फोन्सेका आणि इतर.*" पोर्तुगीज नागरी संहितेचा विचार करताना, न्यायालयाने असे मानले की, ते या निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यापासून वेगळे राहू शकत नाही की, पोर्तुगीज नागरी संहिता हा मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 29(2) च्या कक्षेत असलेला स्थानिक कायदा आहे. विशेष कायदा हा एखाद्या विशिष्ट विषयाशी संबंधित कायदा आहे, तर स्थानिक कायदा हा एका विशिष्ट क्षेत्र किंवा प्रदेशापुरता मर्यादित असलेला कायदा आहे. आमच्या विचारानुसार, उत्तराधिकाराच्या बाबतीत, पोर्तुगीज नागरीसंहिता, एक विशेष कायदा आणि स्थानिक कायदा दोन्हीही आहे. तो विशेष आणि स्थानिक आहे, कारण तो केवळ गोव्याच्या अधिवासांसाठी उत्तराधिकाराच्या कायद्यांशी संबंधित आहे. या निकालाच्या परिच्छेद 14 मध्ये, न्यायालयाने खालीलप्रमाणे सांगितले आहे:

> "14. म्हणून, आम्ही या निष्कर्षावर पोहोचतो की, पोर्तुगीज नागरी संहितेमधील तरतुदींचा मुख्य भाग दाव्याची मर्यादा इत्यादी विषयाशी संबंधित आहे आणि तो मर्यादा कायदा, 1963 च्या कलम 29(2) च्या अर्थामध्ये 'स्थानिक कायदा' म्हणून केवळ गोवा, दमण आणि दीव या केंद्रशासित प्रदेशात लागू आहे तो आहे. आधी सांगितल्याप्रमाणे, या तरतुदी मर्यादा अधिनियम, 1963 मध्ये वाचल्या पाहिजेत, जणू काही मर्यादा कायद्याच्या अनुसूचीमध्ये योग्य त्या फेरफारांसह बदल करण्यात आले आहेत. विरोधाचा प्रश्नच उद्भवत नाही. आम्ही न्यायिक आयुक्तांशी सहमत आहोत की, पोर्तुगीज नागरी संहितेच्या मर्यादेशी संबंधित तरतुदी गोवा, दमण आणि दीव या केंद्रशासित प्रदेशात लागू आहेत."

31. उपरोक्त बाबी लक्षात घेता, पोर्तुगीज नागरी संहिता हा केवळ गोव्याच्या अधिवासांना लागू होणारा एक विशेष कायदा असून, गोव्याच्या अधिवासांना, ते जिथे वसलेले असतील, मग ते भारतामध्ये गोव्यात असो किंवा गोव्याबाहेर असो त्या सर्व मालमत्तांना लागू होईलआणि भारतीय उत्तराधिकार कायद्याचे कलम 5 किंवा उत्तराधिकाराचे कायदे अशा गोव्याच्या अधिवासांना लागू होणार नाहीत, असे आमचे स्पष्ट मत आहे.

III. जेएमपीने केलेल्या मृत्युपत्राच्या संदर्भात मुंबई उच्च न्यायालयाने दिलेल्या प्रोबेटचा काय परिणाम होतो?

32. आता आपण "मुंबई उच्च न्यायालयाने दिवंगत जेएमपीच्या इच्छापत्राच्या प्रोबेटचा काय परिणाम होतो?" या मुद्द्याचा विचार करूया. सुरुवातीला, आम्ही असे म्हणू शकतो की, प्रोबेट मंजूर करण्याचा आदेश कोणत्याही बाजूने सादर केला गेला नाही, तरीही सर्व बाजूंनी हे मान्य केले आहे की प्रोबेट मंजूर झाला आहे आणि अपीलकर्त्यांना प्रोबेट प्रकरणाची नोटीस प्राप्त झाली होती. प्रोबेट मंजूर झाला असे गृहीत धरल्यास, वारसाहक्क कायद्यावर प्रोबेटचा काय परिणाम होतो? प्रोबेटचा वारसाहक्काशी काहीही संबंध नाही. मृत्युपत्र खरे आहे की नाही हे ठरवण्यापुरते प्रोबेट कोर्टाचे अधिकारक्षेत्र मर्यादित आहे. मृत्युपत्र अस्सल असू शकते, परंतु प्रोबेट मंजूर करण्याचा अर्थ असा नाही की मृत्युपत्र वारसाहक्क कायद्याचे उल्लंघन करत असले तरीही ते वैध आहे. उदाहरण द्यायचे झाले तर, समजा एखाद्या हिंदूने त्याची वडिलोपार्जित संपत्ती मृत्युपत्राद्वारे दिली आणि मृत्युपत्राचा प्रोबेट मंजूर केला जातो, अशा प्रोबेटचे मंजूर करणे त्या सहदायकी सदस्यांच्या हक्कांवर विपरित परिणाम करू शकत नाही, ज्यांचा त्या मालमत्तेवर जन्मापासूनच हक्क होता.

गोव्यातही असे प्रकरण आहे. वैधता हा वारसांचा जन्मजात हक्क आहे. जेव्हा दोन्ही पती-पत्नी जिवंत असतात, तेव्हा त्यांच्याकडे अर्ध्या संपत्तीची मालकी असते. नुसत्या प्रोबेट मंजूर करण्याचा अर्थ असा नाही की, पती निम्म्याहून अधिक मालमत्ता त्याच्या नावावर असली तरीही ती मृत्यूपत्राद्वारे काढून घेऊ शकतो.

33. *कृष्ण कुमार बिर्ला विरुद्ध राजेंद्र सिंग लोढा* या प्रकरणात या न्यायालयाने खालीलप्रमाणे सांगितले आहे:

> “57. या प्रकरणात 1925 च्या कायद्याचा वारसाहक्क किंवा उत्तराधिकार कायद्याशी काहीही संबंध नाही जो, जसे प्रकरण असेल त्या प्रमाणे, अन्यथा वैधानिक कायदे किंवा प्रथेद्वारे शासित आहे. प्रोबेटचे अनुदान दाखल करणे, विचारात घेणे आणि मंजूर करणे किंवा नाकारणे याबाबतीत तो अर्ज कसा आणि कोणत्या पद्धतीने सादर केला जातो याबद्दल तपशीलवार तरतुदी करतो. पक्षकारांचे अधिकार आणि दायित्वे तसेच न्यायालयाने नियुक्त केलेले निष्पादक आणि प्रशासक यांचेही अधिकार आणि दायित्वे त्यात नमूद केली आहेत. विद्यमान निष्पादक आणि प्रशासकांना काढून टाकणे आणि त्यांच्याजागी नवीन निष्पादकांची नियुक्ती हे केवळ न्यायालयाच्या अधिकारक्षेत्राखाली आहे. प्रोबेट न्यायालयाचे अधिकारक्षेत्र हे केवळ मृत्युपत्राचा खरेपणा लक्षात घेण्यापुरतेच मर्यादित आहे. कायद्यांतर्गत उद्भवलेल्या शीर्षकाचा प्रश्न (sic प्रोबेट) कार्यवाहीमध्ये जाऊ शकत नाही. हक्क, शीर्षक आणि कोणत्याही इतर व्यक्तीचे स्वारस्य यांच्या बाबतीत मृत्युपत्र तयार करणे हे प्रोबेट कोर्टाच्या अधिकारक्षेत्राबाहेर आहे."

उपरोक्त प्रकरणातील कायद्याचे स्पष्ट स्पष्टीकरण लक्षात घेता, मुंबई उच्च न्यायालयाने प्रोबेट मंजूर केल्याने मृत व्यक्तीच्या सर्व कायदेशीर वारसांच्या वारसा हक्कांवर कोणत्याही प्रकारे परिणाम झाला नाही असे आम्ही असे मानतो.

34. वरील चर्चा लक्षात घेता, आम्ही परिच्छेद 1 मध्ये तयार केलेल्या प्रश्नाचे उत्तर देतो की, तो गोवा राज्यात लागू होणारा पोर्तुगीज नागरी संहिता, 1867 असेल, जो गोव्याच्या बाहेर, भारतात कोठेही असलेल्या गोव्याच्या अधिवासीच्या मालमत्तांच्या उत्तराधिकार आणि वारसा हक्कांचे नियमन करेल.

35. वरील बाबी लक्षात घेता, आम्हाला स्पष्टपणे असे वाटते की, आक्षेपित निर्णय बाजूला ठेवावा लागेल आणि मुंबई येथील स्वर्गीय जेएमपीच्या मालमत्तेचा समावेश सर्व हेतूंसाठी आणि उद्देशांसाठी गोव्यातील इन्व्हेंटरी कार्यवाहीमध्ये मालमत्तेच्या यादीमध्ये करावा लागेल. म्हणून, आम्ही अपील दाखल करण्याचा, विद्वान एकल न्यायाधिशांचा दि. 08.08.2002 चा निकाल बाजूला ठेवण्याची आणि इन्व्हेंटरी कार्यवाही क्र. 20436 दि. 15.10.1999 मध्ये मडगांव येथील साष्टी आणि केपेच्या कोमार्का न्यायालयाच्या न्यायाधिशांचा आदेश पुनर्संचयित करण्यास परवानगी देतो.

निधी जैन अपील मान्य

---

1 या निवाड्यामध्ये, पोर्तुगीज नागरी संहितेतील कलमे वरीष्ठ वकील, मनोहर सिनाय उसगांवकर, सिवील कोड इन गोवा, पहिली आवृत्ती, 2017, वैकुठराव धेंपो सेंटर फॉर इंडो पोर्तुगीज स्टडीज, यांनी केलेल्या संहितेच्या अनुवादातून घेतलेली आहेत. काही कलमांमध्ये गोवा सरकारने केलेल्या अनुवादातील शब्दरचना काहीशी वेगळी आहे, तरी देखील त्याचा अर्थ सारखाच आहे आणि त्याच्या प्रस्तुत निवाड्यावर काहीच परिणाम झालेला नाही.

2 2015 (6) एमएच. एल. जे. 717

3 एआयआर 1966 एससी 442

4 (1981) 4 एससीसी 226

5 (1985) 2 एससीसी 556 6 (1995) 3 एससीसी 635

7 नागरी लॉ उत्तराधिकाराचे तुलनात्मक विश्लेषण, विलानोवा कायदा पुनरावलोकन खंड. 11, अंक 2

8 (1992) 1 एससीसी 335

9 (2014)8 एससीसी 319

10 (2018) 2 एससीसी 27

11 (1979) 3 एससीसी 47

12 (2008) 4 एससीसी 300

अस्वीकरण

या न्यानिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/तिच्या मातृभाषेत त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणासाठी वापर करता येणार नाही, तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सगळ्या व्यवहारिक आणि कार्यालयीन वापरासाठी विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाचे निष्पादन आणि अंमलबजावणीसाठी वैध मानला जाईल.

TRANSLATED BY DIRECTORATE OF OFFICIAL LANGUAGE, PANAJI, GOA